

Batsányi János

Sinko Ervin

„Ő engem nem szeretett, én sem őt.” Így hangzik Kazinczy nyilatkozata Batsányi és az ő viszonyáról. „Es ist bekannt, dass Batsányi und ich Freunde nie waren, nie werden können” — ismétli meg 1815. október 16-án írt levelében. „Én ezen emberről nem szeretek beszélni, mert mi egymást soha sem szenvedhetünk” — erősíti meg a már öreg Kazinczy is ugyanezt a Toldy Ferenchez 1826. július 31-én írt soraiban.

S tucatjával lehetne idézni viszonyukat hasonlóképp jellemző, ha nem is ugyanilyen közvetlenül nyílt kijelentéseket Batsányitól is.

S mégis, nincs semmitmondóbb, mint a régebbi, valamint a legújabbkori irodalomtörténetekben erre az ellenszenvre nyújtott „lélektani” magyarázatok. Igaz, Kazinczy régi, előkelő nemesi familia sarja, Batsányi pedig csak egy tapolcai csizmadiamester ivadéka. Kazinczy, mielőtt „rossz útra tért”, úri családjának s a lehangadóbb nagyurak, országos és megyei nagyságok dédelgetett kedvence, aki előtt minden út nyitva állt; Batsányi pedig minden kitűnő szellemi képességével a dúsgazdag báró Orczy-családban házitánító és mivelhogy jobbágyivadék, a megyénél még csak a kamarai kancellistának nevezett írnoki állást se kaphatta volna meg a főúri Orczy-család rokonsági összeköttetései és hatékony pártfogása nélkül.

Nem kétséges, hogy a kasztrendszerbe merevedett magyar társadalomban az ilyen születési különbségek is hozzájárulhattak ahhoz, hogy két ember viszonya elmérgesedjék.

Ámde ha a két ember közül az egyik történetesen a jozefinus Kazinczy és a másik Batsányi? A kassai *Magyar Múzeum* esetében nyilván nem személyi, hanem magát a folyóirat programját illető, világnézeti, elvi összeütközés idézte elő az első konfliktust. Batsányi akkor a báró Orczy nemzeti ideológiájának, az Orczy-ház szellemi légkörének a hatása alatt

áll, húszegynéhány éves, és még benne él abban a szűklátkörű, ál-rous-seauista patriarkalizmusban, mely a bugaci csárdát áldja és bűnnek bélyegez minden civilizatorikus „idegenből vett” újítást a jelenben, melyet Orczy Lőrinc oly mély meggyőződéssel és elégedetten dicsért:

*„Zemplén, Bereg, Ungvár, Szabolcs vármegyében
Van pénz, van eledel, van bor a pincében,
Mi kell több?”*

Ez az összeütközés elkerülhetetlen volt. Batsányi azonban nem állt meg a bugaci csárda horizontja elbájolt szemléleténél. Lobbanó szenzibilitással meglátja s átéli a kor nagy eseményét, és többek közt megírja „A franciaországi változásokra” című versét. Kazinczy, akinek érzéketlenségét a politikai témájú költészet iránt mind e mai napig mint köztudomású tényt szokták emlegetni, még több mint három évtizeddel később is (1827. július 24-én írt levelében) emlékszik erre a versre, mégpedig úgy, hogy „ítéletem szerint ez a legszebb verse, a'mit (Batsányi) valaha írt”. S e versnek is döntő szerepe van, hogy Batsányi Kazinczyval együtt kerül a Martinovics-pör vérbírái elé, és egy ideig Kufsteinban együtt is raboskodnak.

A nemesi és a plebejusi eredet különbsége miért játszhatott volna inkább elhatározó szerepet a kettőjük viszonyának meghatározásában, mint az, ami éveken keresztül közös volt a sorsukban és a törekvéseikben? Csínján kell tehát bánni az efféle „lélektani” magyarázatokkal, ha azok első pillantásra tetszetősek is.

A MŰ REVELÁLJA A KÖLTŐT ÉS NEM FORDÍTVA

Más módszert kell tehát alkalmazni, hogy valóban sikerüljön tisztázni Batsányi János helyét és szerepét Kazinczy ellenségeinek és barátainak, a magyar felvilágosodás irodalmi harcainak történetében. Az irodalomtörténeti módszernek döntő jelentőségű kérdése ez, és nemcsak ebben a vonatkozásban, hanem általában. Ezért gondolom szükségesnek, hogy épp ezen a helyen kíséreljem meg a kérdés megvilágítását, hogy mi a jelentősége az irodalomtörténet számára az író életrajzi adatainak az író és műve értelmezése és értékelése szempontjából.

Írók magánéletének eseményei s általában életrajzi adatok kétségtelenül lehetnek alkalmas segédeszközök az írók sorsának, írói fejlődésüknek, sőt műveiknek jobb megértéséhez is, de az összefüggéseket sokkal megbízhatóbban, nagyobb hitelességgel világítják meg az olyan magyarázatok, melyek magukból a művekből meríthetők. Mert az író, ha író, legintenzívebben és legteljesebben, azt is lehetne mondani, hogy legigazabban a művében van jelen. Tudvalévően nem a ritka esetek közül való, hogy egy-egy író a magánélete kisebb és nagyobb eseményeit tekintve, vagy épp a saját „prózai” nyilatkozataiban alatta mozog a saját művében elért színvonalnak. A mű önálló életet él és írója maga is félreértheti, hamisan magyarázhatja a motívumokat, igazságot és tendenciát, amely művében elevenedett meg. Mint ahogy nem lehetne rosszabb vezetőt választani Dosztojevskij műveinek interpretálásához, mint írójukat, aki magánéletében hisztérikusan reakciós politikai nézeteket vallott és propagált.

Ez a kettősség: az ihletett alkotás, mely toronymagasságban felette áll alkotója „hétköznapi” empirikus megnyilvánulásainak, nem szabály ugyan, de nem is az elhanyagolhatóan ritka kivételek közül való.

A műből való kiindulásnak is azonban meghatározott céllal, az irodalmi feladat szemmel tartásával kell történnie. A mű, valamint írója legérdekesebb és leglényegesebb sajátosságait, az irodalmi érték döntő feltételét, tudniillik épp az egyéni jellegzetességeket hagyja megvizsgálatlan homályban az olyanok eljárása, akik ugyan a műből indulnak ki, de csak azzal az eredménnyel, hogy a művet és íróját, valamiféle történelmi, politikai vagy irodalomelméleti gyűjtőnév alá sorolják. Maga a mű és írója, épp az, ami különlegesen egyéni, élő és egyszeri bennük, aligha rajzolódik ki azáltal, hogy megtalálják, vagy megnevezik az általános irodalmi vagy szociológiai rekeszt, melybe a másokéival többé-kevésbé közös attribútumok alapján — klasszika, romantika, realizmus stb. — a művet és íróját el lehet helyezni.

Nem mintha érdektelenek volnának a másokkal közös attribútumok. De lévén szó irodalomról, a művészeti tevékenység egyik formájáról, elsődleges és döntő kérdés, hogy egy-egy adott műben még a másokkal közös attribútumok is m i k é n t jutnak egyéni kifejezéshez, mi az a műben, ami nem sorozatos, nemcsak elsajátított, nemcsak ismétlés, hanem az átélés és annak a kifejezése módjában, hangban és színben megkülönböztetően és összetéveszthetetlenül egyedülállóan egyéni és egyéniséget reveláló?

Mert írónak lenni nemcsak egy különlegesen intenzív lelki alkotót, hanem teljesítményekben megnyilvánuló képességet is jelent. Azt a képességet, mellyel a megfogható és meg nem fogható, külső és benső eseményeket, érzelmi állapotokat, átélt pillanatokot, éveket vagy egy egész életet az író szóba tud foglalni. Szóba, mely több, mint a közlés óhajának vagy szándékának a jele. Szóba, melyet számtalanszor hallhattunk már, de ha író írja le, úgy áll a maga helyén, hogy egyszerre mintha először hallanánk. Megbolygathatatlan rendű és a maga helyén helyettesíthetetlen, végső érvényességgel kifejező szavak: ez a költői mű. Hogy húsz könyvből, vagy csak húsz versből áll-e, nem változtat a költő autentikusságán.

Villon balladája az akasztottakról, Balassi Bálint, Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty egy-egy nagy vagy csak pár soros költeménye — mind egy-egy meghatározott, az idők sodrában régesrég eltűnt konkrét embernek a diadala a nyomtalanul elsuhanó pillanat és az élők és elmúlók némaságának, a némaságnak mint mindenki végső sorsának az egyébként megtörhetetlen törvénye felett. Azzal törték meg a törvényt, hogy a magukét mondták ki, és hogy úgy tudták kimondani, hogy élő maradt a hangjuk. Az időből és az időről, amelyben élnek, időtlenül szólnak, és csakugyan halljuk a szavukat, és azok is a mi megindulásunkkal fogják hallani, akik majd utánunk jönnek. *Frères humains qui après nous vivez...*

Ez az, ami minden költőre áll. Ezenkívül azonban minden csak különbség, és nincs köztük egyenlőség.

Vannak, akik — rövid vagy hosszú — életük valamennyi szakaszát, a maguk egész lényét oly maradéktalanul szóba foglalták, hogy minden velük egykorú barát és ellenség minden adata és tanúsága róluk csak kevesebbet mondhat, mint amennyit ők diadalmasan közöltek magukról.

Ha az irodalom egyedül az ilyen legnagyobb monumentális életművek összessége volna, az irodalom története igen szűkkörű feladatok megoldására szorítkozna, szinte feleslegessé válna.

Az irodalomtörténet azonban nemcsak az egyéniségük totalitását műalkotásaik sorozatában beszédessé tett legnagyobb alkotóknak, hanem azoknak a közlési szándékoknak is története, melyek csak részben, az egészhez képest csak töredékekben váltak költői cselekedetté, befejezett művé. Azoknak is története, kiknél megnémító kétségek, eltévedések, remények, csalódások és bukások között ritka vagy épp egészen kivételes ünnepnapként akad egy-egy olyan pillanat, amikor szavuk kifejező erejével nekünk is

elragadó élményünké teszik azt, amit kintől vagy boldogságtól elragadtatva ők átéltek. S a világ minden irodalmában ők a többség. Ők, akik a saját alkatuk, benső okok miatt, vagy azért, mert nem kapták meg „a szerencsétől”, koruktól, hazájuktól, körülményeiktől azt, ami nekik alkotó képességük teljes kifejezéséhez kellett volna, nem valósíthatták meg egészben azt, amire — talán — potenciálisan képesek lettek volna. Ők a többség, akiket adott pillanat, helyzet vagy alkalom avatott alkotókká, hogy aztán, amennyiben fiatalon el nem pusztultak, hosszú évekre szárnyszegetten szürküljön el vagy mindigre elhallgasson a szavuk.

Ezeknek az íróknak a műveinél a szerző emberi kapcsolatainak, társadalmi helyzetének, külső befolyásoknak, a műveiken kívül eső életrajzi adatoknak ismerete és értelmezése szükséges, mégpedig nemcsak az írónak, hanem műveiknek a teljesebb megértéséhez, helyes interpretálásához és értékeléséhez is.

Ezek a, szerzőjük egész egyéniségének csak egy-egy töredékét s egész életének csak némely rendkívüli mozzanatát kifejező művek az irodalomtörténészre hárítják a feladatot, hogy nyomukon, egy-egy ragyogó jel vagy több szórványos jel nyomán, mintegy torzók csoportjából rekonstruálja azt az egészet, mely rejtve maradt a széthulló, hol monumentális, hol torz és erőtlen részletek egymásnak ellentmondó sokaságában.

A rekonstrukciónak így értelmezett feladatára emlékeztetni sehol se lehet inkább helyénvaló, mint ott, ahol Batsányi János csupa töredékből álló művének, s e műből ennek az életnek és egyéniségnek a jelentőségét kell meghatározni és a magyarázatát megtalálni.

„A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA”

*„Nemzetek, országok! kik rút kelepcebén
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében,
S gyászos koporsóba döntő vas-igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhatátok;
Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbagyitoknak felszentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázo szemetek Párizsra vessétek!”*

Az ifjú, huszonhat éves Batsányinak ezek, a francia forradalom hírére írt sorai, ez a vers, mely Batsányi nevével kapcsolatban a mai olvasónak szinte önkéntelenül támadó első képzettársítása, azok közül az „alkalmak” ihlette nagyszerű költemények közül való, melyekben ma is hallhatóan morajlik és dübörög egy akkor világot megrázó viharos meglepetés élménye.

Holott elméletileg, a formát illetően, úgy látszik, mintha nem volna benne semmi eredeti. Akár a kezdetleges középkori magyar krónikás énekekben: hagyományos hangsúlyos magyar tizenkét szótagos verssorok. S még a rímek se árulnak el szokatlan leleményességet.

Ez a vers — mely mégis a legeredetibb magyar költemények közül való — kitűnő példa rá, hogy az eredetiség nem külső jeleken múlik, melyeket meg lehetne határozni, nem feltett szándék vagy erőfeszítés eredménye, hanem magától adódó következmény, úgyszólván „ráadás”, ingyen támadó kvalitás. A költőt csak a cél foglalkoztatta, és semmi másra se volt gondja: egy, a világ arculatát újjáteremtő óriás távoli esemény és az ő egész lényét megrázó megismerése kényszerítően követelte a méltó és meg-

felelő intenzitású kifejezést. A vers — „A franciaországi változásokra” — minden szavának, még az írásjeleknek is csak egy a funkciója: az esemény apokaliptikus egyetemességét és nagyságát kell megjeleníteniük. S hogy azt, ami itt mondva van, meg kelljen értenie még annak is, aki nem akar-ná, a költő aggodalmas pedantériával az 1789-ben írt és kinyomtatott, amúgy is félreérthetetlen cím alá odateszi zárójelben: „Kassán, 1789.” — a zsarnoki önkény világra szóló szimbólumának, a Bastille lerombolásának, a hűbéri kiváltságok eltörlésének és az elidegeníthetetlen emberi és polgári jogok kinyilatkoztatásának és törvénybeiktatásának, a nagy francia forradalom diadalmas esztendejét megjelölő évszámot.

Nincs a versben egyetlen szó sem, mely csak hézagot töltene ki. Az egész egyetlenegy nagy lélegzetű mondat. A jelzők: „rút”, „kínos”, „gyászos” — nem ornamentelek, hanem kitörölhetetlen bélyegeket sütnék a fő-nevekre, melyek előtt állnak. Kezdetből fogva izgatott és egyre izgatottabbá váló, szenvedélyes feszültséggel telített darabos, súlyosan és sűrűen torló-dó, egymást fokozódó lázzal kergető szavak crescendója, amik mind az utolsó alliterációs sorban — „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!” — a nagy fortissimóban érik el a célt, a minden további hangot feleslegessé tévő, hirtelen és végső határozottsággal feltáru-
ló — az egyetlen szóval: „Párizs” felidézett — jövődönék a távlatával.

Aki itt kiált nemzetekhez, országokhoz, az a föld négy táját, minden mélységet és magasságot úgy szólít, mintha nem egy szál kis, kallódó ember, hanem mintha a maga hangjával egy egész, hirtelen megnyilatkozott világrengés médiuma volna. Nem magyaráz, nem kérdez, nem bizonyít és nem érvel, csak lát valamit, ami nagyságában minden egyénit meghalad, és csak néven nevezi azt, amit lát. „Nemzetek, országok”, amik „rút kelep-ce” áldozatai — ez a kezdet már határtalan méreteket idéz föl, hogy a ví-zió a kinzott, magukat sorsuknak meg nem adó „gyászos koporsóba” dön-tött tetszhalottak millióival tovább fokozódják, és egyetlen, a szakadékokra rámutató és a szakadékokat máris semmibe vevő „is” szóval — „Ti is, kik-nek vérét a természet kéri” — hangja ítéletnap harsona hangjává válják — s miután így senki se maradt ki, miután így áldozatok és hőhérok mind benne vannak a hat sorba beleszorított végtelenben, a hetedik sor egy kü-lönben nem is parancsoló hangsúllyal, egy önmagában szinte joviálisan in-
vitáló szóval kezdődik: „jertek” — de ezen a helyen, ebben az összefüggés-
ben ez a „jertek” látnoki pátosztól izzik, vele, az ő nyomán hasadnak szét az addig titkot rejtő kárpitok. A jelenből a jövőbe nyílik kilátás, a jövő „vigyázó szemünk” előtt minden jelenalón túl világít, mintha a jövődő tapintható jelené válna, már jelen is:

*„Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!”*

A RÉSZLETIGAZSÁG — NEM IGAZSÁG

Sötét, isten háta mögötti zugból ezzel az elragadtatással, ilyen hatalmas látnoki szóval még nem üdvözölték egy elérhetetlen messzeségben ki-gyúlt forradalom világosságát.

Igaz, soha még addig egyetlen hasonlóan óriási eseményt se ért meg a világ. Nem vágyak, álmok, tervek, nem is viták, remények és ígéretek, hanem a Bastille, amiből kő kövön nem maradt — beteljesülés ez, mely a legvakmerőbb álmokat is felülmúlta.

„A franciaországi változások” egyik nagy német kortársa még hosszú esztendőkkel azután is, hangjában az eredeti élmény megrendülésével emlékezik meg a forradalomról, mely Európában elsőnek és véglegesen végét szakította a középkornak:

„Mióta a nap a menny boltozatán ragyog és körülötte csillagok kerin-
genek, ekkora esemény még nem volt... Új napnak a fölséges megszüle-
tése volt ez. Minden gondolkodó ember örvendezve ünnepelte az új korszak
keletkezését. Ünnepi hangulat uralkodott e korban, és az egész világot a
rajongás szelleme hatotta át...” (Hegel: *Geschichtsphilosophie*)

Visszhangja támadt Kassán is. A huszonhat éves ifjúnál, a tapolcai
csizmadia fiánál, aki nagyra törő pályájára Orczy báró gyermekének házi-
tanítójaként indult és annak az Orczynak a szellemében, aki élén állt a II.
József ellen szervezett nemesi ellenállásnak, szerkesztője lett a kassai *Ma-
gyar Múzeum*nak, ahol mindjárt az első számnál összekülönbözőtt a joze-
finista, a II. József antifeudális intézkedéseiért lelkesedő Kazinczyval, de
igen jól megfért a még Mária Terézia rendeletére feloszlított jezsuita rend
egykori tagjával, a haladó gondolat s minden újítás buzgó ellenségével, az
őreg Baróti Szabó Dáviddal mint társszerkesztővel.

Ez a nemesi nemzeti ideológiára esküdő, a nemesi nemzet ősi kivált-
ságaiért síkraszálló jobbágyfi, ki csak nagyurak megszolgált kegyének és
pártfogásának köszönhetette, hogy nem-nemes létére nyomorúságos írno-
ki állást kaphatott a nemes vármegyénél, Kassán — saját szavai szerint: „eb-
ben a tót országban és papfészekben” —, ez a feltűnően kemény arcélű,
szépfajú ifjú magyar, Batsányi János a Bécsben kiadott, hetenként kétszer
megjelenő, az uralkodóház és a mágnások családi eseményeit és ünnepsé-
geit lelkes cikkekben számontartó *Magyar Kurir*nak a franciaországi ese-
ményekről szóló természetszerűen késedelmes és sovány hírei nyomán, az
országban a legelsőek közt ismeri fel és éli át, hogy Franciaországban nem-
csak Franciaországnak, hanem az egész emberi glóbusznak „új nap születik
felségesen”. És azon nyomban, 1789-ben, a pillanat, az „aktualitás” iránt
kitűnő érzékkel már éneklí is a maga lázas „üdvözlégy”-ét, a hozsannát,
melynek minden szava profétikus ujjongás — és fenyegetés.

Magyar nyelven ilyen forradalmi verset soha addig még nem írtak
és nem nyomtattak.

S mégis kétséges, nagyon is vitatható, hogy igaza volt-e az Orczy-
házat és a nemesi ellenállást oly éleslátóan jellemző Arany János fiának,
A délibábok hőse szerzőjének, Arany Lászlónak, aki a magyar politikai
költészetéről értekezve és igen helyesen „Kazinczy koráról” szólva — és
egyebek közt „A franciaországi változásokra 1789” című versből is idézve,
habozás nélkül állapítja meg (mint azóta mind e mai napig annyian má-
sok is):

„Az emberiség általános nagy eszméi, a demokratia elvei csak egy
költőknél találnak visszhangra: Bacsányi Jánosnál.

Költőink közt ő az egyetlen igazi forradalmár-szellem nemcsak korá-
ban, hanem egész Petőfi idejéig...

Ily fenyegető hangot nem hallott költészetünk többet, míg Petőfi a
pozsonyi rendekre még véresebb szavakkal nem riadt:

„Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok?
Nem viszket-e egy kicsit a nyakatok?”

Bacsányi volt az egyetlen igazi forradalmár azon költők közt, akik a Mar-
tinovits-összeesküvés miatt börtönbe jutottak.”

Meggyőzően hangzó megállapítás. S ha csak „A franciaországi változásokra” írt extatikus és egyben dantei módon kemény veretű, tömör sorokról volna szó, nem volna mit ellene vetni Arany Lászlónak és mindazoknak, akik — a legújabb időkben is — lényegileg csak ismétlik az ő véleményét.

Batsányi azonban nemcsak ennek a költeménynek a szerzője. S épp azért nagyon is helyénvaló a kérdés: helyes, megokolt és nem önkényes módszer-e, ha a költőt a maga egész személyiségében, addigi és későbbi költészetében, valamint helyét a kor irodalmában épp ebből a versből kiindulva és épp ezen a versén keresztül mint „az igazi forradalmár-szellem” képviselőjét és egyetlen képviselőjét definiálják.

A kérdés elvi jelentőségű. Nem szociológiai, nem is pszichológiai, hanem esztétikai elvi kérdés.

Egy avagy tucatnyi verse határozza-e meg egy-egy költő teljes fiziognómiáját?

Elfogadható-e irodalomtörténeti módszernek az, hogy bizonyos művei alapján Csokonai egész komplexitását hol az elkésett rokkoló, hol a „korát megelőző népiesség” képviselőjévé redukálják?

Vagy az, ami Adyval történt és történik, amikor bizonyos szempontok szerint kiválasztott verseire hivatkozva őt a magyar faji mítosz bárdjának deklarálják, majd, a legújabb időkben, a bizonyos szempontból csoportosított motívumai előtérbe állításával, s egyéb, nem kevésbé lényeges inspirációi háttérbe szorításával, egész poézisét már-már az osztályharcos politikai öntudat forradalmi költészetének tüntetik fel?

Esztétikai síkon minden szemléleti mód, mely részekre bontja a költői egyéniséget s egyes motívumokat az egész életmű rovására elkülönít és önállóít, vagyis minden részletigazság (ahelyett, hogy kidomborítaná) csak eltakarja az életmű egyéni, tehát esztétikai szempontból elsősorban lényeges összefüggéseit és kvalitásait. A mesterségesen általánosított részletigazság s általában a részletigazság nem az egész igazságnak egy része, hanem annak a teljes meghamisítása.

Abból tehát, hogy Batsányi 1789-ben „A franciaországi változásokra” címmel a század nagy forradalmi versét írta meg, melyhez hasonlóan forradalmi vers a magyar irodalomban egész Petőfiig fel nem hangzik, semmiképp se következik, hogy Batsányi, a költő, igazi forradalmár szellem és az egyetlen egész Petőfi koráig.

Igaz ugyan, hogy „A franciaországi változásokra” című verse nem az egyetlen ilyen természetű megnyilatkozása. Az a költeménye, melyet két évvel később ugyancsak a francia forradalom eseményei ihlettek, „A Látó”, a lázadó embernek nem kevésbé dús hangszerelésű profétikus ujjongása:

*„Vidulj, gyászos elme! megujul a világ,
S előbb, mint e század végső pontjára hág.
Zengj, hárfa! Hallgasson ma minden reája...”*

S mindjárt ítélőszéket ül. A „minden”, akihez szólni akar, meg is van határozva. De úgy, hogy azzal vissza is löki az óvatosakat, ingadozókat s a kétkulacsos megalkuvókat. Csak azt hívja és méltatja az ő költői kinyilatkoztatása boldog elragadtatásában való részvételre, aki

*„... a magyar változó ég alatt
Még a szabadságnak híve s ember maradt.”*

Ez a támadó harciasság — „a magyar változó ég” nyilván nem az eget vádolja — s az exkluzivitás, amellyel kizárólag a szabadság hívét méltatja

a rangra, amire az embert emeli fel, egyszerre átcsap az idő vigasztaló, meglepő, örömhírt hozó követének bizalmas meghittségű, szinte bűgő örvendezésébe:

*„Ó ti! kiknek szívek örök bűba merült,
Ím, reménytek nem várt víg napja felderült...”*

S aztán, csak még egy nyugalmasan szemlélődő, lassú sor:

„Ím, az igazságnak terjednek sugári,”

s a nyomában feldübörgő vízió:

*„Dőlnek a babona fertelmes oltári,
Melyek a setéség fene bálványának
Annyi századoktól vérrel áradának.”*

Ezen a helyen a költemény különös módon megszakad, mégpedig úgy, hogy a költőt, a „Látót” egyszerre csak félretolja a néptribún, mondhatnám, az agitátor, aki harsányan érvel, magyaráz, buzdít, mintha emelvényen állna, és alatta beláthatatlan tömegek, melyeket az ő szavának kell megmozgatnia, felkorbácsolnia:

*„Ama dicső nemzet felkelt ím egészen,
Mely a két világnak megváltója leszen,
S melynek már láncoktól szabad vitéz karja
Mutatja, mit tehet egy nép, ha — akarja!
Az ember elnyomott örökös jussait
Délre hozván, porba veri bálványait:
S míg közellenségink poklokra süllyeszti,
Hozzánk im! ölelő karjait terjeszti:
»Álljon fel az erkölcs imádandó széki!
Nemzetek, országok, hódoljatok néki!
Uralkodjék köztünk ész, érdem, igazság,
Törvény s egyenlőség, s te áldott szabadság!«”*

Az efféle rímek természetesen nem változtatnak azon, hogy akárhogy harsognak is a szavak, költészet helyett csak didaktikus elemekkel kevert politikai szónoklatot kapunk, programatikus fogalmi fejtegetéseket. A költő ezúttal nem abban van jelen, amit mond, hanem abban, ahogy magát beleálmodja a szerepbe, amit a költőietlen sorok feltételeznek. A költő a méreteiben fantasztikus öncsalásban van jelen. A gyertya fénye mellett olyan harsogó szavakat vet papírra a maga elszigetelt kis szobájában, mintha nem is volna a túlnyomórészt szlovák lakosságú, címeiket és rangokat mindenkifelett tisztelő feudális vármegyeszékhelyen és papfészekben mágnások pártfogásától függő kis megyei írnok és a néhány tucat olvasónak készülő, nagy időközönként nagy kinnal meg-megjelenő *Magyar Múzeum*nak a szerkesztője (az ex-jezsuita Baróti Szabó Dáviddal együtt) — hanem mintha az ő szavára váró, az ő szavától lenyűgözhető százazrek és milliók előtt állna valami imaginárius, omlófélben lévő magyar Bastille-nek a kövein. Nép nélküli néptribún, aki ennek „A Látó” című költeménynek befejező soraiban lesz újra nem személy szerint elragadtatótt, hanem szavai szuggesztivitásával elragadó költő, mégpedig helyenként valóban a Petőfit anticipáló hanggal és képekkel:

*„A föld kerekése megrendül e szóra,
S látja, hogy érkezik a régen várt óra.*

*A letapodtatott emberi nemzetnek
Csontjaiból épült trónusok reszketnek.
Rémülve szemlélik közelgető sorsok
A vére sóvárgó koronás gyilkosok...*

S mint csak az egész nagy költeményeknél történik, hogy strófák változatlanul visszavisszatérő refrénje, ugyanazok a szavak minden új strófa végén egyre gazdagabban, egyre teltebben hangzanak fel, itt is, amikor a verset kezdő két sor a vers végén újra visszatér, mintha az ebből a helyből fakadó energiától új pátosszal és új jelentéssel sugarassá válva tárulkozna ki előttünk újabb mélységből a szavak ígéretes titka:

*„Vidulj gyászos elme! Megujul a világ,
S előbb, mint e század végső pontjára hág.”*

A megdöbbenően egyedülálló, talán példátlan tény az irodalomtörténetben, hogy ha forradalom alatt valóban forradalmat értünk, akkor Batsányinak nincs még egy verse e kettőn kívül, mely forradalmi vers volna. S a politikai versek, amiket 1789 előtt ír s 1789 és 91 között és 91 után — s nemcsak a versek, hanem minden, amit ír, sokkal-sokkal közelebb állnak „A kalapos király” költőjéhez, ahhoz a németesen érzelgős és harciasan a nemesi-nemzeti eszményeket dicsőítő és sirató pálos szerzeteshez, Ányos Pálhoz (1756—1784), aki II. Józsefet „szentségtörőnek”, „eretneknek”, „képtelen fajzásnak”, „népe gyilkosának” és „vére gyalázatjának” nevezte, közelebb még Dugonics András és gróf Gvadányi nemzeti szelleméhez is, mint a korabeli forradalmi ideológia bármelyik legmérsékeltebb képviselőjéhez.

Ányos Pálnak mint Batsányi korán elhalt barátjának és szellemi rokonának a neve nem ötletszerűen vetődött itt fel. Batsányi még II. József életében, 1788-ban bejelentette folyóiratában, a *Magyar Múzeumban* Ányos Pál „minden munkájának öszve gyűjtések” s közre bocsátások” tervét. Egy évvel később, amikor kitört a francia forradalom, Batsányi megírja „A franciaországi változásokra”, majd két évvel később „A Látó” című nagy forradalmi versét; mind a kettő minden ízében ellenkezik mindazzal, amit Ányos Pál értett hazafiság és költészet alatt.

Ez a két vers azonban mégse vált egy új út kezdetévé, hanem megmaradt elszigetelt epizódnak Batsányi művében. Batsányi más irányban marad meg következetesnek. Kufsteini fogsága után, bécsi száműzetése idején, 1798-ban a tíz évvel azelőtti tervét valósítja meg: Ányos Pál írásait gyűjti össze és adja ki, bevezetést is ír hozzá, és életrajzot.

Hitvallás volt már az is, „irodalompolitikái” tüntetés, hogy kufsteini rabsága után, bécsi száműzetésében — miután „olly sok viszontagságok között hánytavetette életemet a’ bal szerentse, hogy lehetetlen vala mind eddig, régen tett ígéretemet tellyesítenem” — első újból való megszólalását Ányos Pál kiadásának és magasztalásának szentelte.

„A kiadónak elő beszédgyé”-ben, mellyel e könyvet bevezette, 1798-ban is, még híven az egykori antijozefinus nemesi ellenállás szelleméhez, nem mulasztja el, hogy Ányost hívja tanúul és szövetségesül az újítók, „nyelvünk’ alkalmatlan pallérozóí” ellen:

„Mert valóban kényes a’ Magyar Nyelv! Ollyan, mint ama’ szabadon-született, jól-nevelt, ’s minden viszontagságai között-is ártatlanságban maradt szűz Leány, a’kinek tiszta erkölttse ’s ennek érzéséből származó nemes büszkesége, semmiféle erőszakot el nem szenved.”

Erre a patetikus figyelmeztetésre Kazinczy, aki nem kételkedhetett benne, hogy az allúzió ellene irányul, szellemes gúnnyal jegyzi meg:

„Minthogy Batsányi ezt az épületes allegoriet hozza fel, nekem sem lesz vétek vele élnem. Kimondom tehát, hogy a' lelkes ifjú a' szép Szűzön erőszakot is kész elkövetni, mert tudja, hogy annak kedves lesz az erőszak 's érte panaszt nem teszen...” (Kulcsár Istvánnak, *Levelezés XIII. kötet* 5. oldal)

E kiadványában Batsányi magyarázó jegyzetekkel is kíséri elhunyt barátja egy-egy költeményét. Anyos Pál „Egy jó barátomnak” című verséhez, mely ezekkel a sorokkal kezdődik:

*„Mit használt Londonnak Kromvell buzgósága?
Mit király' vérével festett szabadsága?
Hah! az-is tsak azért vertte-le lántzait,
Hogy önnön' békójin lássa polgárjait!”*

jegyzeteket fűz, melyekben senki se fedezhetné fel „az egyetlen igazi forradalmár-szellem”-ét:

„Ilyen volt a' minapi uj Kromvell-is, — szerentsétlen királynak 's nemzetének amaz utálatos, iszonyú gyilkossa; ki, hogy a' Szabadság' nevében elkövetett dühös vérengzéseit utánn végre valahára ébredni 's gyalázatos keletkezését érezni kezdő Sokaságot kéntelen ne legyen kibotsáttani lánttzaiból, religyiót hirdetni kezdett; 's szemtelen kevélységében, az egész elbámultt Európának láttára, mintegy ditsekedni látszott, hogy — ő magának az Isteneknek lételt adott!”

Nemcsak a mai olvasó, hanem a kortársak is — sőt azok még inkább — az utálatos, iszonyú gyilkosban nyomban ráismertek a „L'-être Suprême” nagy hívőjére, Robespierre-re. A második „Egy jó barátomnak” című vershez írt Batsányi-jegyzetből még csak ezt idézem:

„... légyen elég, itt kinékkinek, száz helyett egyszer eszébe juttatnom: hogy az az érzékeny Magyar Költő, a'ki ezeket a verseket még 1781ben írta, már tizen négy esztendő előtt megholt; hogy attól az időtől fogva, a'mennyi esztendő, majd ugyanannyi századot éltünk; és hogy, következképpen, ő-neki a' most kérdésben forgó, országokat 's népeket lázasztó, királyokat 's királyi méltóságot sértegető, 's minden eddig ismértt polgári rendet felbontó dolgokkal semmi köze nintsen.”

Ezáltal csak még érdekesebbé válik a kérdés: mit jelent ama két magányosan kimagasló forradalmi vers Batsányi életművében, miként kerülhettek bele ebbe az életműbe? Mivel magyarázható, hogy ebben az életműben mégis megfelelő előzmény, majd folytatás nélkül maradt „kivétel”? Vajon a költő műve és élete szempontjából azok csak egy teljesen ellenkező irányú következetesség megtörését, pusztán pillanatnyi kilengést jelentenek-e?

Nem volt még költő, akinek személyes életére valamely műve oly végzetesen hatott volna vissza, mint Batsányi egész további életére ez a két forradalmi vers. Különösképpen az, amit „A franciaországi változásokra” írt és rendkívül bátor magatartása a Martinovics-féle összeesküvés vizsgálóbírája előtt, volt a közvetlen oka kufsteini rabságának és mindannak, ami az után érte, egész további életének, melyet ötven esztendeig, haláláig ezután hazájától távol száműzetésben, rákényszerített, meddő emigrációban kellett eltöltenie — vajon ez a büntetés, az ő egész sorsa semmi más, mint félreértés, valami ármányos tévedés, sors, melyet noha viselnie kellett, idegen, nem az ő testére szabott sors volt? Nem azok járnak-e mégis közelebb az igazsághoz, akik Batsányiban kora egyetlen igazi forradalmár-szellemét látják?

Igaz-e, hogy az a két forradalmi vers rokontalan magányosságban áll a többiek között? Nincs-e Batsányi előbbi és utánuk következő műveiben

sejtetése, illetve, ha fojtottan is, de valami folytatása a forradalmi intonációnak?

Kérdések, melyek végső fokon mind benne foglaltnak a rész és az egész viszonyának a kérdésében, s melyekre a feleletet mindenekelőtt épp az ő műveiben kell megkeresnünk, mert költőnél — ha költő — a cselekvés legintenzívebb és legvilágosabb módja az, hogy ír és hogy mit és hogyan ír.

KIS KITÉRÉS A FORRADALMI KÖLTÉSZET FOGALMÁRA: FAZEKAS MIHÁLY

Egy-egy költői szó forradalmiságának a mértékét nem egyedül maga a szó, hanem legalábbis ugyanannyira határozza meg az, hogy hol és mikor hangzott fel. Még csak a szubjektív szándék és az öntudat sem elégedhetetlen előfeltétele annak, hogy a költői szó forradalmi legyen.

*„Csaplárosné galambom!
Tölts bort a kupába,
A szegény magyar legény
Hadd igyon bújába;
Pajtás! Isten áldjon meg,
Őrizzen a kártól,
Vármegyétől, Fiskustól,
Töröktől, tatártól.”*

Csokonai barátja s Batsányi kortársa, a *Lúdas Matyi* szerzője, Fazekas Mihály (1766—1828) — akinek a nevét se említette Arany László a magyar politikai költészetéről szóló tanulmányában, mert jellemző módon (nemcsak a saját felfogására jellemző módon), nem tartotta politikai költőnek — vetette ezeket a sorokat papírra. S noha azokban közvetlenül egy hang se hallatszik egyetlen politikai kérdésről, egyenlőségről, testvériségről, szabadságról se, és lázadásra való buzdítás se fedezhető fel bennük, „A hortobágyi dal” című igénytelen versnek ezt a strófáját autentikusan forradalmivá teszi egy látszólagos csekélység. Az, hogy az addigi írásos úri politikai, hazafias és egyéb irodalom kereteibe betört egy addig ott ismeretlen, egy addig ott helyet nem kapó szemlélet — és hang.

*„Vagyon hazánkban két gonosz ember,
A Porció Pál és Forspont Péter,
Ez a Porció mindent földhöz vér,
Forspont pediglen ökröt, lovat kér.”*

Ez csak népdal, kívül esett mindennemű írásos úri költészetben; népdal, melynek ismeretlen szerzője és a meghatározott közönség, melyhez szólt, valószínűleg nem is tudták, hogy mi az irodalom, de tudták, és úgy, ahogy a hivatásos írók nem élték át, hogy mit jelent a Porció Pál és Forspont Péter.

A *Lúdas Matyi* szerzőjének hortobágyi dala idézett strófájával az írásos irodalomban szólal meg éppen ez az eddig ott idegen alany a maga külön szemléletével, a maga külön értékítéleteivel és élménykörével. Forradalmivá teszi a látszólag csak enyeltő dalt az, hogy magyarázat nélkül, mintha magától értetődne, spontánul azonosítja a törököt és a tatárt a fiskussal és magával a vármegyével elsősorban, mintha az nem is lett volna a magyar nemesi-nemzeti alkotmány büszke „ösi vára” — vagy inkább épp azért, mert valóban az volt.

A Bessenyei „Eszterházi vigasságok” című, Eszterháznak, a hatalmas magyar mágnásnak vendégszeretetét és gazdagságát dicsőítő alkalmi költeményében felvonuló vidám parasztoktól, vagy a francia rokokó mintájára a parkosított természet ölen szereplő, kizárólag szerelmi bú miatt gyötört és epekedő pásztoroktól és pásztorlányoktól egész a gróf Gvadányi és báró

Orczy festette eszményien elégedett, igénytelen és romlatlan „jó magyar népig” — a felvilágosodás korának irodalmában sokszor esik szó a „köz-népről”. A leghaladottabb szelleműek számára nyomasztó probléma a job-bágy jogtalansága, a terhek, amik alatt roskadozik, és rokonszenvvel és segítő készséggel emelnek szót mellette. Amikor azonban az átkok között, melyektől az isten őrizzen meg, első helyen a vármegye szerepel, akkor már nem a népről van szó, hanem, mint majd a *Bánk bán* Tiborcában, a nem irodalmi külvilág, nem a szemlélt, hanem a szemlélő nép maga szó-lal meg, szembehelyezkedve az esztétikai szféra addigi kötelező konven-cióival, és felborítva az „irodalmiság” addig hallgatólagos közmegegyezés-sel elismert etikettjét — esztétikáját és etikáját.

S épp ezért aligha véletlen, hogy ennek a hortobágyi dalnak és a *Lúdas Matyinak* a szerzőjét, Fazekas Mihályt, író kortársai nem tekintették céhbelinek. S ő maga se akar tartósan részt venni a korabeli irodalmi em-berek siralmasan zártkörű viszálykodásaiban, személyes vetélkedéseiben, de elvi harcaiban sem. Mit gondolt ő maga a saját irodalmi munkája értékéről, azt csak találgatni lehet.

Életrajzi adatai: összeütközésbe került a debreceni kollégium fegyel-mi szabályaival és tanáraival, és ezért a tizenhat éves diák odahagyva a kollégiumot és szülővárosát, világgá megy úgy, hogy felcsap katonának. A lovasezreddel, melyben szolgál, elkerül Galíciába, majd Moldvába, s ott a francia forradalom kitörésének évében, harcban a török csapatokkal, megsebesül. Onnan Ausztriába s aztán pedig a Rajna vidékére jut el azok-kal a szövetséges hadakkal, melyeknek a forradalmi Franciaországban kel-lett volna helyreállítaniuk a „rendet”.

1796-ban, miután teljes tizennégy esztendeig élte ezt a hányatott ka-landos katonaéletet s mint Lúdas Matyija

„... néhány nyelvekbe eléggé
Jártas lett, mert sok nagy városokat bebarangolt;
S annyira mennyire sok mesterségnek kitanulta
A csinját-binját...”

a debreceni Odüsszeusz megválk a katonaságtól, és mint nyugalmazott fő-hadnagy visszatér szülővárosába, hogy számtalan tapasztalatai eredménye-ként, mint Voltaire *Candide*-ja — az ő esetében azonban nem átvitt értelem-ben —, kertjének, a botanikának éljen a debreceni kis kertés házban, ami apjától, az egykori kovácsmestertől és állatorvostól maradt rá örökbe. Más nem is tehetett a tegnap még oly nyugtalan szellemek immár síri csendbe dermedt Magyarországon, ahol egy esztendővel azelőtt, hogy ő hazatért, megtörtént a nagy *tabula rasa*: akinek feje a legjobbakk közül nem hóhérpallos alatt hullott a földre, azt börtönfalak tanították csendre. Intel-mül azoknak, akiket illet. Még Csokonai is, aki pedig barátja, leírva haj-nali látogatását „Főhadnagy Fazekas úrhoz” című versében, meg se említi, hogy barátja irodalommal is foglalkozik, csak a botanikust dicséri benne.

„Haj! az én nemes barátom
Hogy használja az időt!
Ő akinek Bellonától
Magasztalva van neve,
A gögösség hagymázától
Irtózván kertész leve.
Ő a tomboló vígságnak
Futja unszolásait,
S egy félig fejlett virágnak
Lesi biztatásait.

.....

Majd a rendtartó méheknél
 Kedve-telve ácsorog,
 S érzi, hogy az embereknél
 Az ország nem így forog.
 Már meglátott: gereblyéjét
 És kapáját elteszi.
 S félig harmatos Linnéjét
 Pipája mellé veszi.
 Jer, barátom! lépegessünk
 Kis kertednek útjain,
 S dohogás nélkül nevéssünk
 Mások bolondságain.

.....
 Jer e répánál térdeljünk,
 Jer kacsint e tulipánt,
 Jer, e tőknél süvegeljünk:
 Mint használ ez s egy se bánt."

A kép nem hasonlít forradalmár portréjához. De hátha mégis az? A képzeletnek mindenképpen tág teret enged a kérdés, hogy vajon Fazekas Mihály, aki a *Debreceni fűvészkönyvnek* is szerzője, szintén úgy látta-e önmagát, mint amilyenek ez az igen keserű és egyben oly gyengéd és igen bájos vers festi.

Az ő *Lúdas Matyi*a szempontjaival, szellemével, tárgykörével és nem kevésbé formailag is annyira elütött mind az úgynevezett magyaros iskola költészetétől, mind a klasszikus példaképeket követő korabeli költőknek az antik mitológia és az ősmagyarok isteneivel és hőseivel pompázó hazafias retorikájától, elütött Kazinczy polgári európaiságra törekvő „fentebb stíl”-jétől, elütött mindattól, ami akkor igény tarthatott a költői szó rangjára — elképzelhető tehát, hogy szerzője is elhítte: műve nem is tartozik ahhoz, ami akkor „igazi” irodalomnak számított.

Lúdas Matyi, egy eredeti magyar rege négy levonásban. Végig hexameterekben van írva, de úgy, hogy az valóságos tüntetés az „irodalmi”, az ünnepélyes, retorikus hexameterek ellen. Ezek az ő hexameterei koturnus helyett könnyedén mezítláb perdülnek. De hátha épp ezt is akarta, valamit, ami más, mint az akkori „igazi” irodalom, és más közönséghez is fordul?

Egy bizonyos: mielőtt kézírata nyomdafestéket látott volna, igen sok másolatban az ország különböző részeiben kézzől kézreadták. A *Lúdas Matyi* születési éve 1804 — s nyomtatásban először 1815-ben, Bécsben jelent meg. Jellemző, hogy kiadója, a Bécsben diákoskodó Kerekes Ferenc, noha maga is debreceni, nem is sejtette, hogy az ő földije a szerzője a másolatnak, mely az író nevének megjelölése nélkül jutott a kezébe.

„E” munkáckánák ki legyen szerzője, ha kérded,
 Nem tudom: a’ bizonyos, hogy az én kezembe csak így jött
 Név nélkül...”

írta az Elöljáró beszédben, s ez nem volt afféle szokott költői fogás, hanem szintiszta igazság. A kiadónak ez az egyébként a mű szellemétől ihletett előljáró beszédje egy addig hallatlan, a magyar irodalom számára soha addig nem létező, épp a *Lúdas Matyi* teremtette új olvasó, illetve hallgató közönségről számol be:

..... rajta nem egy két
 Vidám estvéket tölténk; még Marczy kanász is,
 A’ki nagy A-t se tanult soha, sokszor majd megütötte
 A guta, úgy röhögött: „No illyet soha Gazd’uram — úgymond, —
 Még a hetvenedik nagy apámnak lelke se hallott.”

Ez a meglepetés igen különös élménye lehetett az írónak. Több mint tíz esztendő után véletlenül tévedt a kezébe a saját kézírata könyv alakjában mint ismeretlen író műve. Ő maga, úgy látszik, már réges-rég letett nemcsak arról, hogy *Lúdas Matyija* nyomtatásban lásson napvilágot, hanem arról is, hogy továbbra is foglalkozzék költészettel. Hogy az Árkádia-pörben ő is szerepet vállal, mégpedig azok között, akik leghevesebben támadják Kazinczyt, az nem újra feltámadt írói ambícióinak a következménye. Sokkal valószínűbb, hogy Kazinczynek igaza van, mikor Fazekas mentésére azt írja, hogy „Vitium est non animi, sed loca” — az érzékeny és önérzékes mezővárosi polgárember felháborodása és haragja torzította el az ő szemében öntelt és fölényes arisztokratává a „debreczenyizmust” ostromozó Kazinczy képét. Egyáltalán nem írói minőségben, hanem akár a debreceni kémikus, Kis Imre. Ő is csak mint a megsértett Debrecen polgára száll harcba.

„Én bajnoknak állottam ki az Úr ellen, Debretzenből” — így kezdődik a „Tekintetes Úr! Nagy Érdemű Hazafi!” megszólítással 1806. szeptember 23-án Kazinczyhoz intézett goromba hadüzenő levele, melyben csak egyszer hangzik fel egy melegebb, szinte panaszos hang, mikor arra kéri Kazinczyt, hogy „állítsa helyre bennem azt az eránta való tiszteletet, melylyel ezeknek előtte a' buzgásig tele voltam...”

Legérdekesebb azonban a levélnek befejező mondata: „En is írtam valaha verseket, de meg esmérvén az emberséges emberek Krisisséből, hogy nem Poetának születtem, letettem róla...”

Az Árkádia-pör lezajlott, és Kazinczy és — „a szeretetre méltó ember, noha sokban paradoxus” — „a különben jó ember” — „egy becses ember” — a botanikus Fazekas Mihály közt a jó viszony nem sokkal azután megint helyreállott. Valahányszor Kazinczy valamelyik debreceni levelezőjének ír, nem mulasztja el Fő Hadnagy Fazekas Urat üdvözölni, egyszer még kedvesen küld is neki „némelly Bécsi utamban a' Pesti és a' Bécsi botanikus kertekben lopdosott magokból”, s ha a maga vagy a barátai számára valaminemű kertészeti beszerzésre vagy szakszerű kertészeti tanácsra volt szüksége, Fő Hadnagy Fazekas mindig a legnagyobb készséggel sietett szolgálatára.

Az Árkádia-pör idején a *Lúdas Matyi* már két éve feküdt a fiókjában, és mint ismeretlen szerző műve kivételes gyorsan terjedt és jutott el az ország különböző vidékein azokhoz, akiket a „nép” vagy „köznép” gyűjtőfogalmával szoktak megnevezni, és akiknek számára mind a többi korabeli magyar irodalom, annak minden problémája és célkitűzése éppoly áthidalhatatlanul távoli, idegen és érdektelen volt, mint az úri nemzet, a kastélyok és papok mindennemű más magánügye is. A korabeli irodalom számára viszont a *Lúdas Matyi* hasonlóképp nem létező és irodalmi szempontból érdektelen. Kívül esik már azért is az esztétikai szférán, mert annak a másik világnak életéből, problémaköréből és érzelmvilágából nőtt ki, azzal a másik világgal azonosul, amely nem szép.

Emlékeztetni kell Kazinczy esztétikájára, melynek jelmondata: „Wirklichkeiten muss uns nicht zu nahe liegen, und mit zu grellen Schattenpartien anschreien” — és ahogy Kazinczy „a poézis fentebb neme” érdekében a Csokonai-vers parasztos „pillangó”-ja helyett a választékosabb „lepe” szót ajánlotta, Döbrentei Gábor versében pedig kifogásolta az olyan, túlságosan közönséges és „szoknyás, vállas alakot” felidéző neveket, mint például a Julis. Még maga Kölcsey Ferenc is „Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések” címmel értekezve egyéb kifogásolnivalók közt mint nem irodalmi, mint „elcsúfítót”, mint a „pöbelhaft” példait emlegeti: „Még ma is ott állanak sok szép dalaiban a Gyöngyalak, a Kincsem. a Csócsi, s

más számtalan köz expressziók, melyek a legszebb sorokat elrútítják, s melyekre példákat nem szükség felhoznunk, mivel munkáinak minden lapjainkon találatnak.”

Kölcsey ezt 1815-ben írja, ugyanabban az évben, amikor Bécsben mint ismeretlen szerző művét nyomtatják ki először a *Lúdas Matyit*.

Az uralkodó ízlést és az irodalmi közfelfogást jellemzi, hogy gróf Dessewffy Józsefnek, aki barátjához, Kazinczyhoz intézett egyik levelében megemlíti a leveléhez mellékelt újonnan megjelent könyvecskét, nincs róla több mondanivalója: „íme egy kis nem rossz bolondság, melyet nékem számodra meg küldött Pethe Ferentz.”

A címzett pedig, az akkor kenyérgondjain kívül „sok és sokféle bánásokkal” zaklatott Kazinczy abban a tévhitben, hogy megint csak egy, a *Mondolathoz* hasonló, személye ellen irányuló gúnyiratot kap kézhez, természetesen eleve elfogultan olvassa a *Lúdas Matyit*. Azt hiszi, hogy annak a Pethe Ferencnek a pamfletje és bosszúja, akit ő azért leckéztetett meg egyszer, mert az a költő szó helyett a „képzelmész” nevet ajánlotta az íróknak. S ennek ellenére Kazinczy nem megy el teljesen vakon a *Lúdas Matyi* mellett. Szinte önmaga ellenére állapítja meg: „Ez poétai tekintetekben sok érdemmel bír” — de nyomban hozzát teszi: „Stylisticaiban kevés. Morálisban semmivel. Soha sem olvastam valami engemet bántót hidegebb vérrel. Egy vad ember ez a Pethe, s nincs benne semmi nemes érzés.”

Ilyen általános és ilyen méretű félreértés megdöbbentő jele annak, hogy három évtizeddel Petőfi megjelenése előtt, még a leghaladóbb magyar írók is mennyire híján voltak egy bizonyos esztétikai szabadságnak és fogékonyságnak, ha költői művel kerültek szembe, mely konkrét szociális problematika átéléséből, a néppel való szolidaritás élményéből és akaratából termett.

Az ő esztétikai fogékonyságuknak ez a korlátoltsága nem osztályelőítéletekből, hanem nyilván onnan ered, hogy a feudális elmaradottságában megmerevedett ország viszonyai közt nem fejlődhetett ki az a szociális és politikai érzék, mely az ilyen esztétikai fogékonyság létrejöttének előfeltétele. Mind, önkéntelenül is, saját akaratuk ellenére „remeték”. Hiányzik körülöttük egy polgári, azaz városi közélet, mindenekelőtt egy eleven és megelevenítő magyar főváros, egy társadalmi, politikai és kulturális centrum nyilvánosságának a megtermékenyítő áramlása. Az emberek uradalmak, saját vidékük, kisvárosaik vagy megyéjük kategóriáiban és mércéivel éltek és reagáltak az eseményekre — és a nagyvilágra. S ha ezzel szemben a „fajukból kinőtt magyarok”, a leghaladottabbak, az általános emberi, az emberiség vagy a haza nagyobb egységeinek szempontjaiért és távlatáért szálltak harcba, igazságuk végső fokán csak elméleti, csak elvont igazság maradhatott, mert hiszen a magyar valóságban minden közeg és feltétel hiányzott az efféle egyetemes távlatok gyakorlati tapasztalásához és gyakorlati érvényesítéséhez.

Épp ezek a legeurópaibb magyarok, akik az elmaradott magyar valósággal, Kazinczy szavával a „nyomorult való világgal” csak a maguk, egyedül könyvekből és vágyaikból élő fikcióját, egy esztétikai fikciót állítanak s mást nem is állíthatnak szembe, hajlandók tiszteletes Kis Jánost nagy poétaként ünnepelni épp azért, mert „eszményi”, vértelen verses készítményeiben semmi sincs az elutasított és leküzdendő csúf valóság szennyéből. S épp ezek a legkülönbek, a szűk, a regionalizmus parlagiságába elmerült valóságnak a védelmezői és dicsőítői elleni harcukban annyira színvakká válnak, annyira türelmetlenné, hogy még egy Kölcsey is alig veszi észre azt, ami Csokonait lényegesen megkülönbözteti a Gyöngyössi Jánosok, Édes Gergelyek vagy egy Palóczi Horváth Adám vitézkötéses „népiességétől” és „magyarosságától”, és Kazinczy is a *Lúdas Matyi*ban csak a költőietlen, a

durva, elmaradt magyar valóság, a kulturátlanság durva hangját hallja, és képtelen meglátni a lényeges különbséget, ami ezt a népiességet nemcsak lényegesen elválasztja a Högyészi Högyész Máték „a régít és a szokást tisztelő” „köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk maradt” földhözragadt problémátlan realizmusától, hanem annak a Kazinczyénál is következetesebb esztétikai és eszmei negációjává teszi.

Ha tehát a névtelen bécsi kiadás által talán újra fellobbantott reménnyel Fazekas Mihály, miután megírva földijének Kerekes Ferencnek Bécsbe, hogy a *Lúdas Matyi* az ő „neveletlen fija”, és hogy „ha életben találna maradni, holtom után betstelenségemre ne legyen”, kisimította „a mint tudtam, körül nyalogattam”, s így bocsátja ugyancsak Bécsben második kiadásra — Fazekasnak csalódnia kellett. Megjelent ugyan ezúttal a szerző nevével ez a második kiadás is Bécsben, 1817-ben, de a kortárs írók szemében, ha egyáltalán tudomást vettek róla, ez új köntösben se jelentett mást, mint legkedvezőbb esetben „nem rossz kis bolondságot”.

*„Hajdann ütlekkel magyarázták a mi atyáink
Hogy mi az alsó rend törvénye? kinél az igazság? —
A ki erősebb volt, ugyan az kényére bitangolt —
A lepocsékolt nép dühös indulatja kanóccsal
Adta jelét olykor bosszújának, de oroszlány
Szíve kevésnek volt, hogy mint Matyi visszapofozza,
A mi goromba csapást vett a zabolátlan erőtl.”*

Ez a nyitánya, a szerző előszavának első strófája, amivel a második kiadást útra bocsátja. S rosszabb időt nehezen választhatott volna, mint ezeket az éveket. Hiszen ez az az idő, amikor (Kazinczy minden kritikus ellenállása ellenére) a nemesi öntudat és önteltség leganakronisztikusabb énekese, a hírhedt nemesi fölkelés vezérének, József nádornak szárnysegédje, Kisfaludy Sándor-Himfy a nemesi Magyarország — az irodalom szempontjából egyedül létező Magyarország — legnépszerűbb, dicsőített és legnagyobbnak számító költője szabja meg az uralkodó irodalmi ízlést. Annyira észre se vették, s ha észrevették, annyira nem vették komolyan a *Lúdas Matyit*, hogy még csak fel se háborodtak azon, hogy minden szavával „dicsőült atyáinkról” és a még mindig jelent jelentő „dicsőséges múltrol” egész mást mond, mint a minden lehetséges kitüntetéssel és jutalommal elhalmozott hazafias költő, Kisfaludy Sándor.

Az akkori magyar politikai és szellemi konstellációhoz való viszonyában: mintha a *Lúdas Matyi* egy másik csillagon termett volna. Semmivel se kevésbé kivételes irodalmi jelenség, mint volt tíz esztendővel előbb a politikában és nemzetgazdaságban az utolsó nagy jozefinista, a minden nemzeti és nemesi mítoszt sutba dobó Berzeviczy Gergely az ő egyedülálló művével: *De conditione et indole Rusticorum in Hungaria*.

A *Lúdas Matyi* a magyar irodalom eladdig példátlan forradalmi költeménye. Nemcsak azért, mert a paraszt helyett a földesurat teszi nevetségessé. Számptalan úri adoma is tud földesurakról nevetségés helyzetekben.

Ez a forradalmi költemény a paraszttal neveteti ki a földesurat. Nem a földesúr perspektívájából foglalkozik a jobbágy helyzetével, nem a nemes úr szűk vagy emelkedett szempontjából ítéli meg a parasztot, nem szentimentális és nem is humanista. Fazekas Mihály, mint valami bűvész-mester, hőisével a feje tetejére állítja a való világot: a földesúr ellenében a paraszt suhanc mértékét teszi meg győzelmes erkölcsi mértéknek, a parasztot állítja oda az igazság letéteményesének és igazságosztónak. Épp innen ered a felszabadító komikum: a méltóságteljes, a hagyományoktól megszentelt, a feltétlen engedelmességhez szokott, ellentmondást nem tűrő

világrend, maga a hatalom egyszerre átlátszóvá válik. Hála a furfangos mában megszentelt hagyományok épülete rendül meg, mítoszok természet-Matyinak, kiderül, hogy csak a feje tetejére állított rend, épp az és csak az az értelem és igazság normáinak megfelelő világrend.

Minden kor és minden nép forradalmi költészetében szembeszökő a humor különleges funkciója. A prométheuszi lázadó erők és erkölcsi pátoszuk előszeretettel jelennek meg a tréfacsinálók, a bolond és a bohóc jelmezében. A nevetés spontánul és gyanútlanul hangzik fel. S vele és nyofeltti tekintélye válik levegővé és a komikum aspektusából: tegnapi félelmes bálványok meztelenednek madárijesztökké.

Napóleonnak igaza volt: Beaumarchais *Une folle journée ou Le mariage de Figaro*ja, tiszteletlen jókedvével, tíz évvel a nagy francia forradalom kitörése előtt valóban maga „a már megindult forradalom” volt. És senkit se ejtett tévedésbe, hogy az író a darab színhelyét — Spanyolországba helyezte át. És az se, hogy a szemtelen lakáj nem a francia születésű arisztokráciával, hanem spanyol gróffal szemben veti fel a kérdést: „Mit tett ön a sok jóért, amiben része van? Méltóztatott megszületni, ez minden.”

Fazekas Mihály nem helyezi át külföldre Lúdas Matyját. Tud ennél jobbat. Az előszót — A szerző az olvasókhöz —, amivel port hint a cenzor szemébe s amivel alibit szerez magának, mint láttuk, a regemondó módján a szóval kezdi: „Hajdann...” Így helyezi azonnal a távoli ködös előidőkbé a világos cselekményt. Nem azért, hogy csakugyan kihúzza Matyi méregfogát, hanem... Az előszó következő strófájában mintha már nem is a szerző, hanem máris maga a furfangos Matyi állna előttünk, aki lóvá teszi a földesurat — az előszóban az együgyű jámborság komoly és ártatlan képével úgy jár túl a cenzor eszén, hogy közben vidáman hunyorogva kacsint az olvasóra, akit cinkosává tesz, mert persze, hogy az olvasó tudja: a jobbágy az előszó idején is jobbágy, a robot az robot, és hogy a deres az előszó idején nem kevésbé igazi deres. S azért ez az olvasó csak úgy hallgathatta, mint a legkeserűbb mérges szatírárt:

„Elmúlt a vad idő; ki van ennek szabva határa,
Sintúgy mint annak; szent a törvény; s az igazság
Fennyen hordja fejét, mert van bizodalma hazánknak
Bölcs fejedelmeiben...”

A *Lúdas Matyi* meséje eme „bölcshazájak” egyikének, a „hatalmas Döbrögi úr”-nak a megleckéztetéséről szól. „A hatalmas Döbrögi úr” „örökös jószágában” basáskodik, „a mit akart, a volt törvény s tetszése igazság.”

A mesében az van megírva, hogy ez a „fegyverrel nyert ősi jussára” büszke úr miként rabolta el Matyi jobbágya szép húsz libáit, s mert az ellenkezett, mint büntette meg még azonfelül ötven botütéssel is.

„..... mellyet süvegelve faránál
Egy ispán híven számlált és Döbrögi bőrös
Karszékből szemlélt...”

s hogy mint váltotta be aztán a találékony Lúdas Matyi az ő akkor csak újabb ütlegek zuhatagát és hahotát kiváltó s mégis háromszor is megismélt, Döbrögihez intézett „örültes szavait”, a fenyegetést és fogadalmat:

„Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza!”

Látnivaló: az újjáéledő nemzeti irodalom és romantika korában a téma kizárólagosan szociális tendenciájú. Nem a nemzeti, hanem csakis a

szociális problematika, a szociális ellentét az, amiből kiindul. Szemben az „ijjedezésre rákapatott jobbágy”-sereggel az író eszménye Lúdas Matyi, a „nyers-nyakas”, aki világgá megy, szívében és elméjében azzal az életcéllal, hogy „Döbrögi meg ne csalódna.” Mintha Döbrögi is egész idő alatt rágon-dolna. Ez az ironia különösen mély és szép motívum. Hisz Matyi tudja, hogy ez az ő, neki élete új tartalmát alkotó személyes viszonya teljesen egyoldalú. Döbrögi számára ő nem volt az első és nem is az utolsó, ő mint személyiség még csak emlékként se kísért. „Döbrögi házában elenyészett híre nevével.” És épp ez az, ami még megalázóbb, mint volt az úri önkény és az ötven botütés.

Döbrögi feledékenysége csak tetézi a rajta elkövetett rosszat, külön sértés — ám egyben meg is könnyíti, hogy sikerüljön neki az őt ért sérelmet Döbrögi számára is emlékezetessé tennie.

Az író gondoskodik róla, hogy Lúdas Matyi személyes sérelme és bosszúja percig se tűnjék csak Matyi és Döbrögi külön ügyének. Mikor a jobbágyok az első lecke után ott találják urukat az erdőben „fához kötve, fa mohával szája betömve”, és „sok csuklás közbe sokára úgy nyöghette ki” Lúdas Matyi nevét, a jobbágy publikum így fejezi ki együttérzését — nem Döbrögivel, hanem a már rég elilliant Matyival:

*„Egyik jobbágy a másiknak kurta gubáját
Megrántá: más a mellette valóra könyökkel
Titkon bökdöse, míg urok óbégatva könyörgött...”*

Lúdas Matyi állja a szavát. Először ácsként csalta ki az erdőbe, másodszor messze földről érkezett orvos áruhájában sikerül kitöltenie bosszú-ját a földesúron, aki még az első lecke daganataitól „ágyban környado-zott”. Hogy a diadal még nagyobb legyen, a rászedett Döbrögi még hintót is küld a furfangos híres doktorért. Mikor a házban egyedül maradnak, a doktor nem mulasztja el, hogy felfedje előbb a maga igazi személyét, „elő-veszi osztán Döbrögít és a vert testét megdöngeti rútul...”

Hiába kergetik a „Matyi hült nyomait” s küldözgetnek köröző levelet az országot minden részébe — nem lehet elfogni. Mintha nem egy szál ember volna „mindég más színbe jelent meg”.

Hogy Szerb Antal mennyire tévedett, mikor ő is úgy vélte, hogy Faze-kas Mihály „minden társadalmi mellékgondolat nélkül bukkant a demok-ratikus témára”, arra többek között kitűnő bizonyíték az a pajkos, látszó-lag mellékes oldalvágás is, ami a nemesi jogokat kodifikáló szentek szent-jének, a Werbőczy Hármaskönyvének is kijut. A dologban a fontos az, hogy épp a bosszúálló jobbágy meséjének keretében névszerint szerepel ez a törvénykönyv, mely — Werbőczy szavával — „a leggonoszabb haramia”, a Dózsa György vezette parasztlázadás vérbefojtása után megfosztotta a job-bágyot a jogától, hogy „egyik helyről a másikra költözhessek”, és törvényté-tette, hogy a jobbágyok ezután „földesuraiknak feltétlen és örök szolgasága alá legyenek vetve”.

Az oldalvágás úgy történik, hogy az író, Lúdas Matyi történetéről szólva, figyelmeztet:

*„Hogy pedig ez nem más földön, hanem a mi hazánkban
Történt, a' bizonyos: meg tetszik az akkori törvény-
Tévők gondjából, kik az ő csúfjára, örökre
Feljegyzék a nagy törvénykönyvben, hogy az olyan
Rossz úton járó kutya fog, mint a mi Matyink volt
Lúdasnak neveződjön; ez hát nem pusztá találmány”.*

S ezután a szószármaztatási tréfa után, minden egyéb kommentár nélkül — elég kommentár, hogy a földesurat háromszor elagyabugyaló jobbágy-

ről szóló költeményben szerepel — csillag alatt, a lap alján sokatmondó rövid tudós jegyzet:

„Lásd Werbőczy Part. II. és Titt. 30.”

Ezt követően, ezúttal a komikum fokozott erejével visszatér a nagy-szerű motívum, az egyenlőtlenségé, ti. azé a legsértőbb megalázásé, hogy Döbrögi bagatellizálta, el merete felejteni a felejtésre képtelen Lúdas Matyit. Most fordult a kocka. A második eldögönyöztetése után már Döbrögi az, akinek

„... a Lúdas név annyira fészket
Vert szívébe, hogy a vidék lúdját kiölette,
Mert csak lúd-tollat látott is, azonnal elájult...”

Most már Döbrögi az, aki — egy rettegésben élve — nem tud felejteni. Lovas lándzsásokkal őrizteti a házát, s mozdulni se mer másképp, mint csak úgy, hogy hintóját tíz lovas lándzsás kíséri. S mégse sikerül elhárítania, hogy beteljesedjék rajta Matyi fogadalma, aki „szánakozás nélkül” harmadszor is „megzsákolja”.

Fazekas Mihály kis remekművében így nő meg Lúdas Matyi alakja egy megtapsolt, jókedvű, úrellenes Végzet vidám és kérlelhetetlen bajnokává.

Csokonai földije, barátja és életrajzírója, Dombay Márton is csak úgy említi meg Fazekas Mihályt, mint hadnagyot, mások meg csak mint az ismert botanikust. Hogy a *Lúdas Matyi* írója ilyképp nem maradt meg költőnek, nemcsak valami benső törés következménye és nem pusztán egyéni különösség. A költőnek, akit kora szociális problematikájának a megismerése és átélése tett költővé, a forradalmi költőnek nem lehet életformája a monológ. Inspirációja természetéből következik, hogy számára életföltétel a nyilvános, a társadalmi rezonancia, ellenséges vagy lelkesen helyeslő, de szenvedélyes és újabb szenvedélyeket kiváltó és mozgósító. Ez különbözteti meg minden más költészettől: naggyá egymagában, s csak magától nem lehet, elsatnyul, nem élhet, hogyha nem hat, mégpedig érzékelhetően és közvetlenül a jelenre a jelenben. Ha Beaumarchais Magyarországon lehetséges lett volna csak századannyi rezonanciával is, mint Franciaországban, Fazekas Mihály aligha szentelte volna életét a botanikának.

S úgy látszik, hogy épp ennek, a szavaknak specifikus súlyt adó külső médiumnak a hiányában kell keresnünk a Batsányi János vacuumba vesző költői útja, meg nem valósult életműve és személyes élete ellentmondásai titkának is a nyitját.

